Причинок до студій над Острожською Біблією.

Подав **др. Іван Франко.**

Як відомо, заходами князя Константина Острожського видана була 1580—1581 р. в Острозї перша повна Біблія в перекладї на церковно-славянську мову. До того часу не мав православний славянський світ повного перекладу Біблії. Що правда, ще від часу Кирила і Методія були перекладані поодинокі біблійні книги, деякі навіть по кілька разів (Псалтир, чотири евангелія, апостольські Діяня, Пятокниже); маємо відомости не лише такі, що прим. св. Методій переклав у остатнїх роках свого житя всї біблійні і богослужебні книги крім Маккавейських — відомість очевидно пересадна вже хоч би тому, що пізнїйші звістки, прим. грецьке житіє Клима Велицького говорять виразно про працю пізнїйших робітників над перекладенєм поодиноких богослужебних книг[1]) — але маємо зовсїм певні відомости про те, що в старій Руси були відомі і переписувані такі книги, як Пятикниже та повна збірка старозавітних пророків у пізнїйших, болгарських та староруських перекладах.

Але про повний переклад усїх біблійних книг старого і нового завіта на церковно-славянську мову не маємо нїякої відомости; навпаки, коли 1499 р. новгородський епископ Геннадій задумав зложити першу повну збірку книг сьв. Письма, то не вважаючи на всї свої стараня не міг віднайти всїх перекладів і деякі книги, а власне дві Паралїноменон, три Ездри, книги Товії, Юдити, Премудрости Соломонової і дві Маккавейські — прийшло ся перекладати з латинської Вульґати. Чому власне з латинського? Можливо, що в Новгородї не було грецького тексту Біблії; можливо також, що не було доброго перекладача,

[1]) Fr. Miklosich, Vita S. Clementis episcopi Bulgarorum graece. Vindobonae 1847, стор. XXI і 31.

як догадують ся Ґорский і Невоструєв[1]); та не забуваймо, що одна з тих книг, а власне т. зв. третя книга Ездри, зовсім не заховала ся в грецькій мові. Тай для перекладу з латинського в Новгороді не було доброго перекладача, так що в тексті полишено скрізь незрозумілі перекладачеви слова неперекладені, в богатьох місцях перекладач не розумів оріґіналу і давав йому зовсім иньше значінє, або пропускав те, що було йому темне. Тож коли для виданя своєї повної Біблії кн. Острожський звернув ся до Новгорода і дістав відтам Геннадієву копію, то острозькі редактори мусіли скрізь поправляти той текст, порівнюючи його де з грецьким, а де з латинським[2]).

До старозавітних книг, яких церковно-славянського перекладу не міг віднайти епископ Геннадій і які велїв з латинської мови перекласти на церковну, належить також т. зв. третя книга Ездри, поміщена в першій паґінації[3]) Острожської Біблії зараз по т. зв. другій книзї Ездри, на картках 92—105. Про сю книгу та її переклад хотїв би я сказати дещо докладнїйше, раз тому, що Острожська Біблія з огляду на свою редакцію і свої жерела не дождала ся ще детального досліду по над те, що зробили Ґорский і Невоструєв, — а для отсеї книги спеціяльно вони не зробили майже нїчого, пор. короткі згадки про неї Описаніе I, стор. 44 та 53 — а по друге тому, що випадок дав менї в руки невеличкий рукописний матеріял, що може кинути деяке світло на історію тої Біблії, а спеціяльно на історію перекладу т. зв. третьої книги Ездри на нашій терріторії.

Як відомо, заходить у старозавітнім канонї значне баламуцтво що до числа і порядку поміщених у ньому книг. Гебрейський канон не має цїлого ряду книг, що заховали ся лише в грецькій мові, а грецька Біблія також у многім не зго-

[1]) А. Горскій и К. Невоструевъ, Описаніе славянскихъ рукописей Московской Синодальной библіотеки. Отдѣлъ первый. Священное Писаніе. Москва 1855, стор. VII, VIII.

[2]) В передмові до Острозької Біблії, про все те нема згадки. В очах польського уряду зносини з Новгородом навіть у такій справі вже були б полїтикою. Автор другої передмови (перша від імени самого князя, друга не підписана, а третя, віршована, Герасима Смотрицького) автор каже, що про деталї того виданя сказати „ни оумѣю, ниже дерзаю“.

[3]) Як відомо, Острозька Біблія, хоч творить один том, має одначе аж пять окремих паґінацій, із яких перша обіймає 276, друга 180, третя 30, четверта 56, а пята 78 карток, пор. Каратаевъ, Описаніе славяно-русскихъ книгъ, т. I, стор. 1491 по 1652 г. С. Петербургъ 1883, стор. 213.

джуєть ся з латинською. І так у многих екземплярах латинської Вульґати числить ся аж пять книг Ездри, хоча грецька 1 кн. Ездри і кн. Неемії почислені там за одну; власне та книга, що в грецькій Біблії називаєть ся III кн. Ездри, в деяких латинських рукописах розірвана на троє, так що 1 Ездри і Неем. фіґурує там як 1 Ездри, дві перші глави з грецької III Ездри мають титул II Ездри, грецька II Ездри має титул III Ездри, грецька III Ездри гл. III—XIV має титул IV Ездри, а остатні дві глави тоїж книги кладуть ся як V Ездри[1]). Та в иньших рукописах Вульґати прилучено оба перші й оба остатні розділи до первісного тексту і так повстала книжка з 16 розділів, дуже перістого змісту, бо розд. I і II очевидно походять з під пера християнина, так само видно християнські впливи в розд. XV і XVI, так що тілько середина, розд. III—XIV може вважати ся первісним оріґіналом. От із такого то зложеного тексту доконано наш переклад, тілько що в латинській Вульґаті ся книга називаєть ся IV Ездра, і під таким титулом вона відома в науці, коли тимчасом острозькі редактори заховали її грецький титул „III Ездри". Оріґінал первісної части (гл. III—XIV) був по всякій правдоподібности написаний старою гебрейською мовою; се виказав берлінський учений семітист Вельгаузен пильним порівнанєм ріжних дохованих до нас перекладів, які в деяких фразах роблять ся зрозумілими аж тоді, коли перекласти їх на гебрейську фразеольоґію. Цікаво, що анї гебрейський оріґінал, анї грецький переклад сеї книги не доховали ся до нашого часу; за те дійшли до нас переклади латинський, сирійський, етіопський, два арабські і вірменський.

Коротка характеристика змісту сеї книги буде тут не від річи. Лишаючи на боці пізнійші додатки, розд. I—II і XV—XVI, оглянемо зміст основного тексту, розд. III—XIV. Автор починає запитанєм: відки взяло ся терпінє на землї, і відповідає, що терпінє — наслідок гріха, а гріх має жерело в природній злобі людського серця. Та відкиж узяло ся зло в людськім серці, коли сам Бог сотворив чоловіка? На се питанє автор не знаходить відповіди, та міркуванє над ним доводить його до розпуки. Він знає, що бажає неможливого, що людський ум не збагне божої волї, і з безвихідного положеня бачить лиш один вихід — надію, яку дає йому релїґія, що терпінє скінчить ся зі смертю чоловіка і що по смерти буде справедливість, за-

[1]) E. Kautzsch, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments. Tübingen 1900, II, 332.

плата добрим і кара злим. Страшне сучасне положенє заставляє автора всїми силами душі бажати того кінця; він почуває його близькість, його неминучість, та тут його полошить думка, що той конець буде карою для грішників, а тих грішників на світї далеко більше, безмірно більше, як праведників. Адже нема в світї безгрішного чоловіка! Значить, кінцевий суд для найбільшої части людського роду буде початком іще гіршого терпіня, ніж їх дотеперішнє житє. І тут показуєть ся безвихідність і автор не знаходить ніякої розвязки тих болючих загадок окрім тої одної: Бог милостивий! Краще не думати про нещасних грішників і мати тілько одну певність: Я праведний.

Сучасні теольоґи зближають хід думок і спосіб розумованя автора сеї книги з апостолом Павлом, якого був троха молодшим сучасником і писав свій твір, як сам каже, 30 літ по зруйнованю Єрусалима Римлянами. Тілько між ап. Павлом і автором отсеї книги заходить та важна ріжниця, що Павло знайшов вихід із своїх душевних мук, здобувши ся на рішучий крок — порвати з жидівством і увірити в Христа, коли тимчасом наш автор стоячи на жидівськім становищі, губить ся в сумнївах і кінчить резиґнацією та еґоістичним засклепленєм у своїм власнім я. Книга написана з могучим поетичним полетом і подиктована безмежно пессімістичним настроєм. Вона складаєть ся із сїмох візій, у яких автор розмовляє ві снї з ангелом, жалуєть ся і нарікає перед ним, та ангел відповідає йому на його нарікання, розбиває його сумнїви то арґументами, то оповіданями та притчами, то алеґоричними привидами. От тим то лїтературна вартість книги дуже висока; в часї своєї появи вона мусїла зробити не мале вражінє, бо її вплив видно в деяких иньших тогочасних творах, прим. у апокріфічнім Откровенію Варуха, так само в пізнїйшім християнськім „Откровенію Ездри“ та в християнськім також „Откровенію Седраха“ (Kautzsch, op. cit. стор. 335—352).[1])

В нашім старім письменстві ся книга, можна сказати, не мала ніякого впливу. До кінця XV в. вона була зовсїм незвісна вже хоч би для того, що її нема в грецькім канонї. Тай пізнїйше, по доконаню її перекладу в Новгородї ледви чи хто на Руси цікавив ся нею власне задля недокладности перекладу. Тілько її надруковане в Острожській Біблії звернуло на неї увагу Русинів. Варто би було перешукати тодїшню полемічну

[1]) Повний текст сеї книги паралельно з перекладом Острожської Біблії подану у томі VI Памяток.

літературу, особливо ту, що обертала ся довкола сподіваного Антихриста і кінця світа, чи нема в ній відгуків отсеї книги, в якій візії кінця сьвіта, кар на засуджених і блаженства праведників займають центральне місце і в якій у зачатковій формі стрічаємо богато мотивів, що були потім широко розвиті в християнських есхатольоґічних писанях (див. про се передмову до четвертого тому моїх Памяток). А поки що можу дати один доказ на те, що вже в XVI або в початку XVII в. наша книга зацікавила якогось невідомого нам письменника, що вмістив частину її, а власне гл. XII, в свою рукописну збірку.

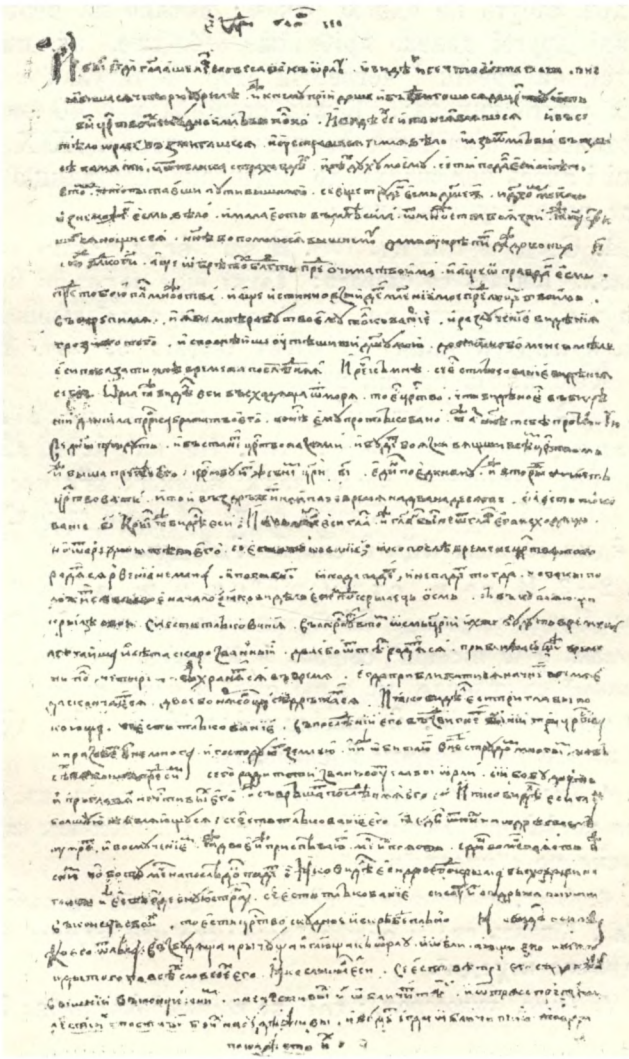

Про сю збірку можу, що правда, говорити лише на підставі двох карток, які я три роки тому одержав від дра Ол. Сушка; він одержав їх і, здаєть ся, ще кілька карток того рукопису мабуть від пок. о. Арістарха Крижановського; ті иньші картки бачив я дуже побіжно, так що не можу навіть сказати, чи вони справді належали до того самого рукопису, що й мої картки, чи ні; знаю лише, що їх зміст був зовсім відмінний — якісь літописні записки. Мої картки вирвані з якоїсь оправної книжечки (з одного, подовжного краю видно ще круглі дірки від грубих ниток) формату малої вісімки писані незвичайно дрібним письмом, хоч мабуть не одною рукою; письмо на першій стор. і на частині другої далеко дрібнійше і блідше, як письмо на решті другої, на третій і четвертій стор. В титулах і початкових буквах ужито киновар. Кожда сторінка має 40 рядків; на остатній написано пізнійшим чорнилом, почерком XIX в. Tantum inveni і якусь неможливу до відчитаня плутаницю великих букв. Зміст рукопису ось який:

Стор. 1. Єздри гл. в і. Поч. Й бы^ст єгда гл҃а^ше ле^в словеса сїа къ ѡрлꙋ... Кінчить ся словами: Тыже еще потръпи йны^х дн҃їи седмъ, да тебѣ покажеть сѧ, что^ж видѣно бꙋде^т вышнемꙋ показати тебѣ. и҆ Ѡиде Ѡ мене. Ті слова творять 39 зач. дванацятої глави (пор. Kautzsch, op. cit. 294).

Стор. 2. Слово ѡ҆ ст҃ѣй тр҃ оци ст҃го Григорїа е҆п҃па нисїйскаго (*писано киноваром*). Поч. По на҃ е҆сть разꙋмѣти, е^ж о҆ на҃, и҆бо ветхы^й и҆ новы^й завѣ^т е҆динаго бг҃а проповѣдае^т кꙋпно съ слово^м и҆ дх҃о^м... Кінчить ся на тій самій стороні: и҆ е҆сть же тр҃оца е҆диносꙋщнаѧ Ѡц҃ь и҆ сн҃ь и҆ ст҃ы^е дх҃ь.

Стор. 2—3. Й се ѡ҆ ст҃ѣй тр҃оци и ѡ҆ ѧ҆вленїи ꙋ три лица. Поч. Пръвое приведе Бг҃ Ѡ небытїѧ въ бытїе҆. Ѡ невидимы^х видимаѧ. и҆ Ѡ несꙋщи^х сꙋщаѧ. и҆ Ѡ неразꙋмны^х разꙋмнаѧ. и҆ Ѡ несъставны^х съставнаѧ. и҆с тмы свѣ^т и҆ наре^ч свѣть дн҃ь... Кінчить ся на стор. четвертій: и҆ завѣщанїе҆ прїе҆мь. ст҃го дх҃а Ѡ о҆ц҃а и҆злїѧ. е҆гоже вы н҃нѣ видите и҆ слышите.

Стор. 4. (*пис. киноваром*): и҆ ст҃ыи Кириль гл҃ еть въ посланїи, єгда посла ко і҆ѡ҃анню антїѡ҃хїйскомꙋ гл҃ еть... Кінчить ся: нѣсть тоу҃ж^ь и҆ сн҃а по сꙋществе^нномꙋ.

Стор. 4. (*пис. киноваром*): гл҃ еть бо҃ ґригорїе нискый е҆п҃пь Ѡ бг҃оразꙋмїа... Кінчить ся: и҆ оу҃вѣри^т ꙗко и҆схо^зное҆ е҆динествѣе҆ [sic!] Ѡ о҆ц҃ѧ е҆диного и҆сходи^т.

Стор. 4. (*пис. киноваром*): гл҃е^т бо великы^й а҆фанасїе: Иже оу҃бо

глѣть, ꙗко дꙋнꙋ, рече, оучеником свои Хс... Кінчить ся: и почіет на нем седмь дхѡв, сирѣчь семь даров духовных.

Стор. 4. (*пис. киноваром*): Григоріи богословь глѣть въ словѣ на богоявленіе, емꙋ же начало пакы мои... (*пару слів нечитких*). Ѡць есть безначаленъ нѣст оубо ни ѿ... *[На тім рукопис уриваеть ся].*

Вже з сього реєстрика змісту можемо догадати ся, що автор збірника цікавив ся абстрактними, висшими питанями доґматичної теольоґії, св. Трійцею і відносинами божеських осіб взаїмно до себе. Се певно довело його й до т. зв. третьої книги Ездри, з якої він переписав собі неповну 12-ту главу. Розуміеть ся, як переписав, то вжеж не відки, як із тої самої Острожської Біблії, бо про иньший переклад сеї книги на церковно-славянську мову не знаемо нічого. Та все таки попробуймо детально порівняти текст нашої копії з текстом Острожської Біблії!

Рукопис.

Ездра глав вї. 1. И быст егда глаше[1]) лев словеса сіа къ ѿрлꙋ. и видѣх.

2. и се, что ѿста глава и не ꙗвиша сѧ чтыры крилѣ, иже к немꙋ пріидоша и възвигоша сѧ да цр҃ствꙋють. И быст цр҃ство их скꙋдно и млъвы пожно.

3. И видѣх се и та не ѧвлѧше сѧ. и въсе тѣло ѿрлее възмигаше сѧ[2]). и оустраши сѧ землѧ ѕѣло. и азь ѿ млъвы въ оужасѣ памѧти и ѿ велика страха бдѣх. и рѣх дꙋхꙋ моемꙋ:

4. се ты подаи еси мнѣ то в тои, что пытаеши пꙋти вышнѧго.

5. се еще трꙋдеи есмь дшею и дхо моимь изнеможеи есмь ѕѣло. и мала есть въ мнѣ сила ѿ множества боѧзни ꙗже оустраши сѧ нощи сеѧ.

6. нынѣ бо помолю сѧ вышнемꙋ, да мѧ оукрѣпит дже до конца.

7. и реко: влко гі. аще ѿбрѣтох блгдть преи очима твоима и аще истинно взыидет мленіе мое преи лице твоимь,

8. въскрѣпи мѧ и ѧви мнѣ рабꙋ твоемꙋ толкованіе и разлꙋченіе видѣніѧ грознаго того. и сполнѣише оутѣшити дшꙋ мою.

---

[1]) Остр. глаше. [2]) Остр. въж'жигаше сѧ.

9. достойно бо мене ѝмѣль ѣси показати мнѣ времена послѣднѧ. Ѝ реч къ мнѣ:

10. се єст тлъкованїє видѣнїѧ сего.

11. Ѡрла ꙗж видѣл ѣси въсходѧща ѿ морѧ, то єст цр҃ство что видѣно єст въ видѣнїи Данїила пр҃орка[1]) брата твоѣго.

12. но нѣст ѣмꙋ протлъковано. ꙗж ѧ҃ нѣнѣ тебѣ протлъкꙋю.

13. Се дн҃ы прїидꙋть ѝ въстанет цр҃ство на земли. ѝ бꙋдет боѧзни вѧщши всѣм цр҃ствомь иж быша прежде ѣго.

14. цр҃ствꙋют же в нем цр҃ вн҃. ѣдин по ѣдиномꙋ.

15. иж вторыи начнеть цр҃ствовати ѝ той въздрьжит найпаче времѧ на дванадесѧте.

16. сїа ѣсть тоѧкованїє вн҃. крыи иж видѣл ѣси.

17. И ꙗж слишал ѣси гла҃ ѝж гл҃ал быст не ѿ глас ѣго ѝсходѧщь. но ѿ средины тѣла ѣго.

18. се ѣсть тоѧкованїє, ꙗко послѣ времене цр҃ства того родѧт сѧ р'венїѧ не мала. ѝ погыбнет ꙗко да падет. ѝ не падет тогда но паки положит сѧ въ своє начало.

19. А ꙗко видѣль ѣси подкрылець ѻ҃смь съвъкꙋплѧющи крылѣ своѝ,

20. сїа ѣсть тлъкованїѧ: въскр҃снꙋт в тем ѡ҃смь цр҃ей ѝх же бꙋдꙋть времена легчаиша ѝ лѣта скоро зва'ный. двое бо ѿ тѣх родѧт сѧ.

21. приближающиж времени пожи четыре. съхранѧт сѧ въ времѧ. ѣгда приближати сѧ начнет времѧ єго да скончает сѧ, двоє бо на концы съдръжат сѧ.

22. Ѝ ꙗко видѣл ѣси три глава покоѩща,

23. се ѣсть тлъкованїѣ: въ послѣднїи ѣго възвигнет вышнїи три цр҃ва ѝ призовет в' не многа, ѝ господꙋют землею.

24. ѝ иж ѡбитаю в нежи с трꙋдом многы на въсѣх ꙗж быша прежде сиі, сего ради тоти звани соут главы ѡрли.

25. сїи бо бꙋдоуть иж преглавѧт нечстивыѩ ѣго. и съвръшат послѣднѧѧ ѣго.

26. Ѝ ꙗко видѣл ѣси главоу болшꙋю не ꙗвлѧющꙋ сѧ, се ѣсть тлъкованїє ѣго: ꙗж ѣдин ѿ ниѩ на ѡ҃дрѣ своемь оумрет ѝ восмꙋченїєм.

27. ꙗж двоє иж приспѣвают меч иѩ помѧсть.

28. єдин бо меч помѧсть иж с ним. но бо тꙋ меч на послѣдоѩ падет.

29. Ꙗко видѣл ѣси двоє поѧкрылїа въсходѧщи на главы иж

---

[1]) Остр. vac.

ѥ҆сть ѡ҆десн8ю страноу,

30. се ѥ҆сть тлъкованїе: си соу҄т и҄ж съдръжа҄т вышнїи въ конець свои҄х. то ѥ҆сть цр҃ство ск8дноі҆ и҆ скръбе҄т плъно.

31. и҆ ꙗко видѣ҄т ѥ҆си лва коего ѿ лѣса възб8дѧща и҆ рыч8ща и҆ гл҃юща къ ѡ҆рл8 и҆ ѡ҆бличающи ѥ҆го и҆ неправды того по всѣ҄х словесе҄х его, ꙗко слыша҄т ѥ҆си.

32. Се ѥ҆сть вѣтрь его҄ж съдръжа҄т вышнїи въ конци к ни҄м. и҆ нечестивы҄х и҄х ѡ҆бличи҄т тѣ҄х и҆ ѿтрѧсе҄т пре҄х тѣми лести и҄х.

33. постави҄т бо и҄х на с8дѣ живы. и҆ б8де҄т ѥ҆гда ѡ҆бличити и҄х тогда покажеть их.

34. и҄ж ѡ҆стано҄ж людїи мои҄х и҆збави҄т съ бѣдою. и҄ж съхранени соу҄т на конци҄х мои҄х и҆ оу҆блажить и҄х. доколѣ҄ж не прїидетъ конецъ дн҃и с8днаго. ѡ҆ кое҄м же гл҃а҄х тебѣ ѿ начала.

35. Се҄м сонь что видѣ҄т ѥ҆си и҆ сїа тлъкованїѧ,

36. ты бо са҄м достои҄м бы҄х ѥ҆си знати таин8 вышнѧго.

37. Того бо ра҄ди пиши всѧ та въ книг8 и҄ж видѣ҄х ѥ҆си. и҆ постави ѥ҆ѧ въ мѣсто съхранно.

38. и҆ оу҆чиши ѥ҆ѧ м8дры҄м ѿ людїи твои҄х, и҄х же седѣ҄ще вѣси мощи прїати и҆ дръжати таин8 сїю.

39. Ты же ѥ҆ще потръпи и҆ны҄х дн҃їи се҄мь, да тебѣ покажеть сѧ что҄ж видѣно б8де҄т вышнем8 показати тебѣ.

40. и҆ ѿи҆де ѿ мене.

Як би не був перед нами безсумнївний факт, що текст III кн. Ездри в Острожській Біблії був надрукований із новгородського рукопису редаґованого для друку в Острозї і що про якийсь старший наш переклад сеї книги не може бути мови, то порівнанє отсього рукописного уривка з друкованим текстом Острожської Біблії могло б нас навести на думку, що рукопис заховав нам старшу форму тексту, ніж друк. В рукописї бачимо такі старинні язикові форми, як гл҃аше (Остр. гл҃аше), поставит их на с8дѣ живы (Остр. живыи), млъвы (Остр. молвы), тлъкованїе (Остр. толкованїе), протлъковано (Остр. протолкован'но), въздръжитъ (Остр. воздержит), съвък8плѧющи (Остр. съвок8плѧющи), скръбеи (Остр. скорбеи) і т. и., хоча виємково і в Остр. попадають ся такіж старші форми, як тлъкованїе та съвръшат. Можна би бачити старші, бо правильнїйші, себто до староцерковних близші форми в таких явищах, як вышнѧго (Остр. вышнѣго), въскрѣпи (Остр. въскрепи), де в Остр. немов видно слїди діялекту. Навіть такі відміни, що виходять по за рамки форм і торкають самого змісту, як наше рукописне „тѣло ѡ҆рлеє възмигаше сѧ“ (Остр.

правильно въж'жигаше сѧ, в оріґ. incendebatur), „исполнѣйше оутѣшити“ (Остр. оутѣшиши, лат. consoleris), „и съвръшат послѣднѧѧ“ (Остр. иже совершат, лат. qui perficient), можна би вважати за признак більшої давности рукопису, бож переписуючи з друкованого і повторяючи текст слово в слово тяжше наробити помилок, як переписуючи з писаного, де інтеліґентний копіст усюди може сподівати ся помилки в своїм оріґіналї і чує спокусу поправляти текст по свойому.

Розуміеть ся, маючи перед очима згаданий висше факт ми таки мусимо стояти на тім, що наш рукопис — копія з друкованого тексту Острожської Біблії, і то копія роблена не механічно, а з певною ідеєю sui generis. Ми вже згадали про те, що копіст підфарбовує текст на старинний колїр, любуеть ся в старих формах і уживає їх систематичнїйше, ніж Острожська Біблія. Піднесемо тут іще другий інтересний факт. Наш копіст має преділекцію до мягкого знаку і кладе його не тілько там, де його вживає Острожська Біблія, отже в таких формах, як есть, есмь, бл҃гдть, осмь, поисть, але поперед усього в 3 ос. sing. і plur. дієслів теперішнього та будущого часу, і то без виємка скрізь там, де закінченя не маскує титла, отже цр҃ствꙋють, прїидꙋть, начнеть, бꙋдꙋть, покажеть, оублажить, прїидеть, покажеть сѧ; Ост. Бібл. всюди в тих місцях має або титлу, або твердий знак. Мягчить наш копіст і такі іменники, як конець, подкрылець (gen. plur.), де Остр. також ставить твердий знак. Коли в тих змягченях можна бачити прикмету живої української мови у копіста, то в таких змягченях, як азь, имѣль, видѣль, вѣтрь, можна бачити хиба якусь моду, навіяну може сербськими рукописами чи книгами, що часто були в уживаню по наших церквах та манастирях.

Маємо в нашім уривку кілька фактів, де рукопис подає ліпшу лекцію, ніж друк. І так у друку читаємо: „и ѫже бꙋдꙋт времена легъчаншеи“ — рукопис дає тут правильнїйшу форму „легчаиша“; в друку „тотѣ звани сꙋть“, у рукоп. „тоти“; друк „концых“, рукоп. „концих“ — обі лекції хибні. Та з другого боку маємо також і иньших пару місць, де оба тексти мають хибні лекції, а рукопис нещасливо силкуеть ся направити помилку друку. Головне місце того рода: „едінъ ѿ нихъ на ѻ҃дрѣ своем оу҃мретъ, ѝбо смꙋченїемъ“; копіст, що писав рукопис, очевидно не зрозумів сеї фрази і написав „и восмꙋченїем“ — уже повний нонсенс. Латинський оріґінал виказує, що обі лекції хибні; там стоїть: et tamen cum tormentis, отже по нашому:

а однако, а прецінь у муках — протиставлене до іділлічного „на ліжку“.

Та коли вже згадано про хиби перекладу, то треба сказати відразу, що весь переклад третьої книги Ездри в Острожській Біблії низше всякої критики і зовсім неможливий до читаня, бо в дуже богатьох місцях не дає ніякого змислу; перекладач механічно, слово за словом передавав оріґінал, дуже часто не розуміючи його значіня або даючи хибне значіне навіть поодиноким словам. Свій доказ на се обмежимо тілько на тім шматку XII глави, який надруковано висше, порівнюючи наш текст із латинським виданим у Фабріція[1]) та новим німецьким перекладом Ґункеля, поміщеним у цитованій уже Кауцшовій збірці апокрифів і псевдепіґрафів (т. II, стор. 392—394). Порядкую свої уваги по зачалам:

2. **и҆ се что ѻ҆ста глава. и҆ не ꙗ҆виша сѧ четыре крилѣ,** переклад не зовсім точно передає латинський текст: et ecce quod superaverat caput, et non comparuerunt quatuor alae. Сей латинський текст також не дає ніякого значіня; деякі рукописи мають: caput interiit; арабський, вірменський та етіопський тексти дають значіне зовсім иньше: і також голова щезла, і підняли ся в гору чотири крила. Се потверджуєть ся зачалом 26, де містить ся виклад сеї візії і сказано: et quoniam vidisti caput majus non apparens.

3. **И видѣх, и се та не ꙗ҆влѧшесѧ** — дословно передано лат. ecce ipsa non apparebant, та зам. ecce повинно бути etiam — і ті, себто крила, про які висше була мова, щезли також. **„ѿ велика страха бдѣх“** — знов дословно з лат. vigilari — абсурд, бо в часї попереднього автор був у екстазї, а тут прокинув ся.

9. **Достоино бо мене и҆мѣлъ еси** — Остр. і наш рукопис мають спільну помилку зам. достойна, dignum enim me habuisti.

11. **въ видѣнїи Данила брата твоего** — інтересно, що додаток „пророка“, який маємо в нашім рукописї, хоч не містить ся в латинськім текстї, містить ся одначе в арабськім. Певно припадкова коінціденція.

12. **но нѣсть емꙋ протолкованно, ꙗже азъ и҆нѣ тебѣ протолкꙋю** — руський переклад не зовсім точно передає лат. quo-

---

[1]) J. A. Fabricii, Codicis pseudepigraphi Veteris Testamenti volumen alterum. Hamburgi 1723, стор. 274—278.

niam — оттому я сьогодні протолкую тобі. Своєю дорогою латинський текст не точно передає думку оріґіналу, де сказано: „йому (Данилови) се видіне, що правда, було не так протолковано, як я тепер протолкую тобі“.

14. Цр҃ствꙋют же в нем цр҃и — хибно перекладено латинське: Regnabunt, будуть царювати.

15. Иже вторыи начнет цр҃ствовати, и тои воздержит наипаче время на дванадесяте — переклад зовсім механічний і не дає ясного змислу; не зовсім добрий і латинський текст, що починаєть ся зовсім невідповідним nam, бож те, що йде по нім, зовсім не причина попереднього, а зазначене одної спеціяльної обставини. Значіне таке: а другий, що має панувати, буде панувати найдовше між тими дванацьма.

18. ревнїя не мала — не зовсім вірно передано лат. contentiones non modicae — безмірні заколоти. „и погибнетъ ꙗко да падетъ, и не падетъ тогда, но паки положится въ свое начало“ — переклад зовсім невільничий і декуди невірний: et periclitabitur ut cadat — захитаєть ся так, що буде близьке упадку (пановане), але не впаде, а знов підійметь ся до свого первісного стану.

19. подкрилецъ осмь совокꙋплающи крилѣ свои — перекладено зле, в лат. cohaerentes alis ejus — злучені з його (орловими) крильми.

20. времена легчаиша, лѣта скорозванныи — не зовсім добре передає лат. tempora levia et anni citati, та своєю дорогою сї латинські фрази неясні і не передають добре думки оріґіналу, що се будуть часи спокійні та скоро минущі. „двое бо ѿ тѣх родят ся“ — переклад зовсім хибний, бо в лат. стоїть: duo... perient, згинуть.

21. Приближающи же ся времени полъ — перекладено механічно, та лат. текст тут хибний, бо розриває одно речене на дві части і розділює точкою. Речене повинно починати ся кінцем попереднього зачала: Et duo quidem ex ipsis periet, і далї без жадного знака: appropinquante tempore medio (два царі згинуть, коли буде наближати ся половина часу, scil. призначена для тих вісьмох царств). Лат. текст затемнює се речене, кладучи по perient точку, а потім пишучи: Appropinquante autem tempore medio; се autem, у нашім перекладї же зайве і псує сенс. „четыре ѡхранят ся во время. Єгда приближати ся начнет время его, да скончает ся“. Хто се зрозуміє, варт премії. Одно речене розірвано на двоє, і се вже заслуга

руського перекладача і знак, що він не розумів того, що писав. Далї зворот „во времѧ“ має кілька значінь (в пору, підчас пори), але не має власне такого значіня, якого тут потрібно: чотири доживуть до того часу; конець висловлений незугарно, має значити: коли почне зближати ся час його закінченя, тоб то час упадку царства. „двое бо на концы съдръжат ся“ — не дає ніякого сенсу, лат. duo autem in finem servabuntur, два (царі) будуть заховані на кінець.

22. „три главы покоюща“ — не зовсім вірно передає: quiescentia, у спочинку.

23. и призоветъ въ не многа — механічно передано лат. et revocabit in ea multa, яке зовсім невірно передає первісний текст: і відновлять (царі) в ній (у державі) богато дечого.

24. „и иже ѡбитаютъ въ неи с трѹдомъ многимъ на всѣхъ иже быша пред сим“ — повний нонсенс, так само як і лат. et qui habitant in ea, cum labore multo super omnes, qui fuerunt ante hos, хоч у руськім у додатку лат. super omnes перевернено „на всѣхъ“. Сенс реченя з орієнтальних версій виходить такий, що ті три царі будуть панувати над мешканцями з більшим горем для них (себто для мешканців), ніж иньші царі перед ними.

25. „Сіи бо бѹдѹтъ иже преглавѧтъ нечьстивыхъ его, иже съкрѹшатъ послѣднѧѧ его — новий абсурд. Дивовижне „преглавѧтъ“, се не що, як зовсім невільничий переклад латинського recapitulabunt — повторять; так само съкрѹшатъ стоїть тут зовсім не на місці замісь лат. perficient (перекладач помішав perficere і perfigere), довершать, доведуть до краю; novissima не добре передано словом послѣднѧѧ; значінє таке, що три нечестиві царі повторять злочини давніх і довершать злочини найновійших часів.

27. ꙗже двое, иже приспѣвають, мечъ ихъ поꙗсть — переклад не дає сенсу задля двох помилок перекладача. Він передав лат. nam заіменником ꙗже і не зрозумів слова: perseveraverint — доживуть до остатнього часу.

28. ѥдінъ бо мечъ поꙗсть иже съ нимъ, но бо тѹ мечъ на послѣдокъ падетъ — переклад зовсім хибний і не дає ніякого змислу. Лат. текст має: unius, одного (scil. царя) меч поїсть тих, що будуть з ним; sed tamen hic gladio in novissimis cadet — а він сам між остатніми впаде від меча.

29. въсходѧщи на главы — хибно перекладено, лат. trajicientes super caput, що виставали по над голову.

30. съдръжалъ вышній въ конецъ своихъ — хибно перекладено, лат. conservavit in finem suum — заховав на свій конець.

32. се есть вѣтръ — перекладено вірно з Вульґати, але в Вульґаті текст хибний; поправнійші рукописи мають не ventus, вітер, що не дає ніякого змислу, а unctus, помазанник, себто царь остатній із тих трьох, про яких була згадка перед тим у зач. 23. В грецькім оріґіналї стояло мб. Христос і так перекладає се слово Ґункель.

33. тогда покажетъ ихъ, лат. tunc corripiet eos — порве, в арабськім і етіопськім текстї: знищить.

34. иже съхранени сѹть на концыхъ моихъ — механічний переклад лат. qui salvati sunt super fines meos, а се своєю чергою кепсько передає оріґінал, який значить: ті, що заховали ся в моїм краю.

З сього розбору можна побачити, що на переклад сеї книги зложили ся дві недотепности: недотепний латинський переклад грецького тексту і недотепний переклад латинського тексту на церковну мову, доконаний механічно, а часто й зовсїм недорічно в Новгородї і не поправлений у Острозї навіть на стілько, на скілько се було можливо при самім порівнаню церковного тексту з латинським.